

льно. Як наслідок, настає колапс і легального сектора економіки. Україна посідає лише 67 місце із 102 в економічному розвитку, 84 місце за рівнем перспективи на майбутнє і 43 – за добробутом населення. Отже, розширення параметрів тіньової економіки неминує призводити до господарського, технологічного і соціально-економічного регресу країни.

Прискорення суспільного розвитку, подолання назрілих конфліктів між купкою «нових» і масою «пересічних» українців може забезпечити тільки сильна демократична держава, публічна, чесна і відповідальна політика її уряду в інтересах народу як єдиного джерела влади. Заспокоюючи інвесторів, що ніякої масової реприватизації в Україні не буде, нова влада змушує великий тіньовий бізнес ділитися з державою у справі підвищення добробуту громадян країни. Як заявив Президент України Віктор Ющенко, виведення економіки із тіні дасть змогу вдвічі збільшити наповнюваність Державного бюджету України. Тому детінізація економіки є однією з найбільших проблем нової влади після так званої помаранчевої революції. Від розв'язання цієї проблеми безпосередньо залежить успіх у формуванні соціально орієнтованої народної економіки і досягненні сучасних європейських соціальних стандартів життя всього населення.

Список літератури: 1. Політична економія: Навч. посібник/За ред. К.Т.Кривенка. К., 2001. 2. Основи економічної теорії: Навч. посібник/ За заг. ред. Петрової К.Я. Х., 1999; Основи економічної теорії/ За ред. Предборського В.А. К., 2002. 3. Огородник В. До питання економічної кримінології// Економіка України. 1996. №6. 4. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К., 1998. 5. Базилук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. К., 1998. 6. Турчинов О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К., 1995. 7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3. К., 2002. 8. Пушкаренко П., Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки// Економіка України. 2004. №10. 9. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник. К., 2002. 10. Комп'ютерна злочинність. Навчальний посібник. К., 2002. 11. Давос: світ пізнає Україну. Промова Президента України Віктора Ющенка на Всесвітньому економічному форумі// Урядовий кур'єр. 1 лютого 2005 р. №18.

Надійшла до редакції 29.03.05

Т.В. Сахарук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Високий рівень злочинності неповнолітніх та збільшення рівня судимостей таких осіб вимагає розробки нових заходів боротьби з цим явищем. Останнім часом цій проблемі приділяється увага як з боку законодавця, так і з боку судової влади. Однак винайти дійові заходи протидії злочинності неповнолітніх не є простим завданням. Найбільш ефективним вважаємо вивчення зарубіжного досвіду щодо визначення напрямків кримінальної політики у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх та зниженню рівня судимості серед останніх.

У межах цієї статті пропонується порівняння кримінального законодавства України та Канади з питань здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Вибір дослідження законодавства та практики Канади обумовлений наявністю дійової системи ювенальної юстиції та низького рівня засудження неповнолітніх у цій країні, що вважається позитивним показником політики країни.

У теорії кримінального права проблемі призначення покарання неповнолітнім значну увагу приділяли Г.С. Гаверов, М.А. Скрябін, зараз ці питання досліджуються в роботах В.І. Тютюгіна, В.М. Бурдіна, В.В. Антипова, проблему створення ювенальної юстиції досліджують В.І. Шмеріга, С.Г. Поволоцька, Я.В. Мачужак, І.Б. Лавровська, І.І. Смелянова тощо. Серед сучасних канадських вчених, які займаються проблемами призначення покарання неповнолітнім, можна назвати наступних: Антоні Дуб, Джейн Спрот, Питер Карінгтон, Раймонд Коррадо, Томас Габор тощо. Однак, проблема здійснення правосуддя щодо неповнолітнім є дуже масштабною, тому охопити її з усіх боків здається досить важко.

Метою нашої статті є визначення проблем здійснення правосуддя щодо неповнолітніх в Україні, окреслення основних напрямків кримінальної політики Канади щодо призначення покарання неповнолітнім, виділення пріоритетних напрямків розвитку законодавства Канади стосовно особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх, з метою удосконалення національного права.

Сьогодні в Україні спостерігається зниження рівня злочинності неповнолітніх. Якщо у 2000 р. показник кількості вчинених злочинів неповнолітніми складав 37027, то у 2004 р. він становив 30950, тобто відбулося зниження кількості злочинів, що вчиняються неповнолітніми на 16%¹. За даними головного штабу МВС України кількість злочинів, скоєних неповнолітніми та за їх участі, зменшилася на 14,9% [1, с.15]. Водночас спостерігається підвищення рівня судимості неповнолітніх, в тому числі призначення їм покарання у виді позбавлення волі. Так, у 2004 р. було засуджено 21,8 тисячі неповнолітніх. У порівнянні з 2003 р. цей показник виріс на 3,3%. 22% усіх засуджених неповнолітніх було засуджено до позбавлення волі [2, с.28].

Таким чином, **на фоні зниження кількості злочинів, що вчиняються неповнолітніми, відбувається збільшення рівня судимості таких осіб та призначення їм покарання у виді позбавлення волі.**

Можна визначити декілька основних причин такої ситуації: 1) невизначеність мети кримінальної політики держави щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх; 2) недосконалість кримінального законодавства щодо визначення покарань неповнолітнім, які вчинили злочини; 3) помилки судової практики при призначенні покарання неповнолітнім.

1. В останні роки в Україні спостерігається підвищення інтересу з боку держави щодо визначення напрямку кримінально-правової реформи судо-

---

¹ З експрес інформації про стан злочинності в Україні за 1992–2004 рр., наданої Департаментом інформаційних технологій МВС України.

чинства стосовно неповнолітніх. Так, відповідно до рекомендацій Верховного Суду України, наказами голів місцевих та апеляційних судів, починаючи з 1 грудня 2003 р., у судах загальної юрисдикції України запроваджена спеціалізація суддів з розгляду справ про злочини, вчинені неповнолітніми. Справи даної категорії доручено розглядати найбільш кваліфікованим і досвідченим суддям. Крім загальних правил, процесуальним законом визначені додаткові норми, спрямовані на підвищений захист прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві. Крім того, прийняті постанови Пленуму Верховного Суду України: № 5 від 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» [3, с.4-8], №2 від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [4, с.16-19], де судам надається роз'яснення щодо особливостей притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та призначення їм покарання. 11.07.2005 р. підписаний Указ Президента України № 1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей». Однак, зазначені нормативно-правові акти не вирішують проблеми належного законодавчого регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх.

В Україні діє декілька міжнародних проектів за організаційної та фінансової підтримки міжнародних організацій, спрямованих на реформування судової системи України в цілому, і побудови системи ювенальної юстиції зокрема. Серед таких проектів можна виділити: «Правова ініціатива в Центральній Європі та Євразії» (АВА/СЕЕЛІ), програма ОБСЄ «Протидія торгівлі людьми». Готується спільний багаторічний проект з розвитку ювенальної юстиції в Україні за підтримки програми Канадського агентства міжнародного розвитку (СІДА). Майже щомісяця відбуваються візити суддів Верховного Суду України та інших судів до зарубіжних країн з метою ознайомлення з діяльністю зарубіжних судів, участі у міжнародних семінарах, конференціях, нарадах [5]. Однак, ці заходи здебільшого залишаються поза увагою громади. Лише в останній час стали з'являтися повідомлення про міжнародні проекти у Віснику Верховного Суду України, та певну інформацію можна знайти на сайті Верховного Суду (www.scourt.gov.ua). Однак, така інформація здебільшого стосується місця та дати проведення певного заходу, без зазначення результатів таких заходів. Більш того, інформація про такі заходи з'являється вже після їх проведення, що зменшує кількість зацікавлених осіб, які б бажали взяти участь у названих заходах та сприяти судовій реформі.

Таким чином, не можна заперечувати, що в Україні має місце реформування системи правосуддя стосовно неповнолітніх, однак заходи у межах цієї реформи є поодинокими та безсистемними, що зменшує їх значущість.

2. Недоліками кримінального законодавства щодо визначення покарань неповнолітнім, які вчинили злочини, є в першу чергу обмеження застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Так, неповнолітнім у віці від 16 до 18 років може бути призначено лише 5 видів покарання: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт та позбавлення волі, а до неповнолітніх у віці від 14 до 16 років – лише два види: штраф та позба-

влення волі. У разі, коли особа у віці від 14 до 16 років не має самостійного доходу (а це зустрічається досить часто), до неї може бути застосоване лише позбавлення волі. Обмеження застосування певних видів покарань до неповнолітніх часто ставлять останніх при призначенні покарання у значно гірше становище порівняно із дорослими злочинцями. Зокрема, чинний КК містить значну кількість (81) норм, за якими можливості індивідуалізації покарання неповнолітніх звужені до безальтернативного застосування покарання у вигляді позбавлення волі [6, с.9]. Низька ефективність покарання у виді позбавлення волі загальновідома [7, с.618]. У результаті рецидивізм серед осіб, які вперше були засуджені у неповнолітньому віці, є надзвичайно високим [8, с.4].

Таким чином, законодавчі обмеження застосування певних видів покарань до неповнолітніх зумовлюють обтяження їм покарання, збільшення призначення позбавлення волі, і як результат – рецидивізм осіб, які були вперше засуджені до позбавлення волі у неповнолітньому віці.

3. Про помилки судової практики свідчать статистичні дані. Так, у першому півріччі 2004 р. в цілому по Україні кількість скасованих та змінених вироків у справах про злочини неповнолітніх збільшилася на 15,3%. При цьому слід зазначити, що судами розглянуто на 19,9% більше справ із постановленням вироку. Основними причинами скасування та зміни вироків залишаються призначення неповнолітнім занадто суворого або м'якого покарання, односторонність або неповнота досудового чи судового слідства, інші істотні порушення кримінально-процесуального закону [9].

Незважаючи на те, що наказами голів судів розгляд кримінальних справ щодо неповнолітніх покладено на більш досвідчених суддів, місцеві суди продовжують допускати помилки і порушення закону. У деяких судах навіть відмічається тенденція до їх збільшення. Зокрема, кількість скасованих та змінених вироків збільшилася в судах таких областей: Волинської у 3,3 рази, Полтавської – 3,2 рази, Донецької – 2,0 рази, Автономної Республіки Крим – 2,0 рази та міста Севастополя – 4,0 рази [9].

Крім того, допускаються елементарні помилки застосування законодавства, коли до неповнолітніх застосовуються такі види покарань, які не передбачені ст.98 КК. Так, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала вирок Миронівського районного суду Київської області від 11.03.2004 р. щодо неповнолітнього Т., у зв'язку з тим, що суд призначив Т. покарання у вигляді одного року обмеження волі, що суперечить ст.98 КК [10, с.17].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновки про те, що на державному рівні відбуваються зміни, спрямовані на удосконалення системи правосуддя у відношенні неповнолітніх. В той же час, такі зміни не завжди є позитивними (як, наприклад, обмеження застосування певних видів покарань до неповнолітніх). Це пов'язано з тим, що **не визначені цілі державної політики щодо судової реформи**. Як відомо, «перший обов'язок права, які б не були його інші обов'язки, полягає у знанні того, що воно бажає» [11, с.117]. Таким чином, до початку будь-якої реформи слід визначити конкретні цілі, задля яких розпочато таку реформу.

Професори університету Торонто Антоні Дуб та Джейн Спрот, описуючи канадську систему правосуддя щодо неповнолітніх, зазначили, що проблеми, з якими зіткнулася Канада при побудові системи ювенальної юстиції у двадцятому столітті, були пов'язані з неможливістю або відсутністю бажання прийняти тяжке рішення про цілі системи ювенальної юстиції [12, с.187].

Сьогодні в Канаді неповнолітнім, визнаним винними у вчиненні злочинів, призначається покарання у виді позбавлення волі у 1% випадків за незаконне зберігання наркотичних засобів, у 3% – за пошкодження чужого майна, у 7% – за спричинення тілесних ушкоджень невеликого ступеня тяжкості тощо [12, с.216]. Рецидив серед осіб, засуджених уперше у неповнолітньому віці, складає не більше 12% протягом першого року після відбуття покарання [7, с.628]. Така практика здебільшого пов'язана з прийняттям Закону 2003 р. про кримінальне правосуддя у відношенні неповнолітніх (далі – Закон) [13], у ст.ст. 3-5 якого окреслені принципи та цілі здійснення правосуддя щодо неповнолітніх.

У ст.3 Закону йдеться про принципи системи ювенальної юстиції, основними з яких виступають попередження вчинення злочинів з боку неповнолітніх шляхом виявлення причин вчинення ними протиправних дій, реабілітація неповнолітніх, які вчинили злочини і повернення їх назад у суспільство. Крім того, визначено, що система правосуддя щодо неповнолітніх повинна бути відокремленою від загальної системи правосуддя, а її основними завданнями повинні стати: реабілітація та реінтеграція; справедлива та пропорційна відповідальність, яка відповідає зменшеному рівню зрілості особи; підвищений процесуальний захист, спрямований на забезпечення справедливості визначення міри кримінальної відповідальності та захист прав неповнолітніх; своєчасне реагування на розірвання зв'язку між протиправною поведінкою неповнолітнього та причинами такої поведінки; швидкість розгляду справи щодо неповнолітнього. У цій же статті описані основні права неповнолітніх, їхніх батьків та потерпілих від злочинів [13].

У ст.4 Закону визначаються випадки вирішення спору несудовими засобами, тобто застосування відновлюваного правосуддя, а у ст.5 – завдання застосування несудових засобів вирішення спору [13]. За статистичними даними, в Канаді лише 43% всіх справ по обвинуваченню неповнолітніх йдуть до суду [12, с.216]. Інші вирішуються позасудовими засобами.

Вся кримінально-правова політика Канади щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх спрямована на зменшення рівня призначення останнім покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

У ст.39 Закону встановлено, що суд може призначити покарання у виді позбавлення волі неповнолітньому лише у випадках, коли (а) той вчинив насильницький злочин; (б) порушив умови відбування покарання, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства; (в) неповнолітній вчинив злочин, за який повнолітньому може бути призначене покарання у виді більше двох років позбавлення волі, за умови повторного вчинення злочину; (г) у виняткових випадках, коли неповнолітній вчинив злочин, обтяжуючі обставини якого є такими, що призначення покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, було б несумісним з цілями та принципами покарання [13].

Таким чином, призначення покарання у виді позбавлення волі неповнолітнім є обмеженим. Суддя не може призначити позбавлення волі неповнолітньому, поки одна (або більше) з чотирьох перелічених умов не буде виконана.

Якщо порівняти законодавство України та Канади, то першою відмінністю можна назвати те, що в **Україні законодавець обмежує застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, до неповнолітніх**, в той час, коли **канадський законодавець, навпаки, обмежує можливість призначення неповнолітнім позбавлення волі**.

По-друге, поки українські тюрми поповнюються неповнолітніми, які вчинили злочини, та особами, які вчиняють повторні злочини, після засудження у неповнолітньому віці, канадський уряд створює різноманітні програми, спрямовані на виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин, обмежуючи можливість застосування позбавлення волі щодо таких осіб.

По-третє, рівень злочинності неповнолітніх в Канаді залишається незмінним протягом останніх двох десятиріч років, взагалі проглядаються несуттєві зміни у рівні злочинності неповнолітніх за останнє сторіччя. Навпроти, в Україні показник злочинності неповнолітніх значно виріс порівняно з 80-ми рр. минулого століття, і є нестабільним протягом останніх років.

Виходячи з вищевизначеного, вважаємо позитивним вивчення досвіду Канади з питань здійснення правосуддя щодо неповнолітніх з метою виявлення можливих напрямків реформування вітчизняного законодавства та удосконалення правозастосовчої практики.

Подальшими напрямками дослідження поставленої проблеми може бути вивчення практики призначення покарання неповнолітнім в Канаді та створення програм, спрямованих на ресоціалізацію засуджених та їх реінтеграцію, з метою подальшого розвитку системи ювенальної юстиції в Україні.

Список літератури: 1. Аналіз стану правопорядку в Україні за результатами діяльності ОВС за січень-вересень 2005 р. К, 2005. 2. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. 2005. №5. 3. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» // Вісник Верховного Суду України. 2004. №5. 4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» // Вісник Верховного Суду України. 2004. №4. 5. www.scourt.gov.ua 6. Антипов В.В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. К., 2005. 7. Rasmussen A. Teen Court Referral, Sentencing, and Subsequent Recidivism: Two Proportional Hazards Models and a Little Speculation // Crime & Delinquency. Vol. 50 no. 4, October, 2004. 8. Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні (за інформацією Всеукраїнської науково-практичної конференції) // Вісник Верховного Суду України. 2005. №5. 9. Марчук Ф.М. Стан розгляду судами кримінальних справ щодо неповнолітніх у I півріччі 2004 р. // <http://www.scourt.gov.ua> 10. Рішення у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. 2005. №8. 11. Винер Н. Кибернетика и общество. М., 1958. 12. Anthony N. Doob and Jane B. Sprott . Youth Justice in Canada // Crime & Just. 2004. №31. 13. Martin's Annual Criminal Code 2005. Aurora, Canada, 2005.

Надійшла до редакції 30.10.05